

Potencjał geoturystyczny w lasach Pogórza Cieszyńskiego

Katarzyna Kasprowska-Nowak

Abstrakt. W artykule przybliżono wartość przyrodniczą miejsc, w których eksploatowano cieszyńskie wapienie i wapienie cieszyńskie uchodzące za wizytówkę geologiczną Pogórza Cieszyńskiego, zwłaszcza w obrębie miejscowości położonych na terenie gmin Cieszyn i Goleszów. Szczególną uwagę zwrócono na wyrobiska powierzchniowe oraz jedno o charakterze sztolni w otoczeniu lasów mieszanych. Stanowią one interesujące obiekty wzdłuż trasy geoturystycznej proponowanej przez autorkę oraz przewodnika geoturystycznego.

Słowa kluczowe: wyrobiska, kompleksy roślinne, turystyka, Karpaty zewnętrzne

Abstract. Geotourism potential in the forests of the Cieszyn Foothills. The article discusses the natural value of the sites where the Teschenites and Cieszyn Limestones were exploited, constituting the geological card of the Cieszyn Foothills, especially in the Cieszyn and Goleszów municipality. Particular attention was paid to the quarries and one adit surrounded by mixed forests. Featured quarries are considered important objects on the geotourist route proposed by the author and geotourist guide.

Keywords: quarries, plant communities, tourism, Outer Carpathians

Wstęp

Głównym celem opracowania jest zbiorcze zestawienie informacji na temat najciekawszych wyrobisk cieszyńskich i wapieni cieszyńskich, które były wydobywane w okolicach Cieszyna i Goleszowa (powiat cieszyński, województwo śląskie) oraz ogólna charakterystyka ich otoczenia ze szczególnym uwzględnieniem kompleksów roślinnych. Wyróżnione wyrobiska są obiektami o znacznych wartościach geologicznych i historycznych w tej części Pogórza Cieszyńskiego (Kasprowska-Nowak 2014, 2017). Wiedza o nich jest warta rozpoznania na różne, proponowane w tej pracy, sposoby.

Cieszyńskie wapienie są zasadowymi skałami magmowymi, które występują w kilkunastu odmianach (Smulikowski 1929). Po raz pierwszy zostały one odkryte w okolicach Cieszyna i stąd wywodzi się ich nazwa. Natomiast wapienie cieszyńskie należą do skał osadowych, które wyróżniają się m.in. obecnością żyłek lub żył białego krystalicznego kalcytu. Historia przemysłowej eksploatacji wyróżnionych surowców skalnych na Pogórzu Cieszyńskim sięga XIX w., kiedy to przemysł stał się podstawą życia gospodarczego oraz rozwijała się kolej. Istnieją również przesłanki, iż były one wydobywane w okresach wcześniejszych (Kasprowska 2009). Cieszyńskie wapienie w czasach nowożytnych eksploatowano głównie na potrzeby inwestycji drogowych i budowlanych (składnik zapraw murarskich). Dzisiaj nie mają one znaczenia

gospodarczego i nie są wydobywane. Natomiast wapienie cieszyńskie służyły do wypalania wapna w polowych wapiennikach na cele budowlane i nawozowe, a także, wraz z towarzyszącymi im marglami, do produkcji cementu w Cementowni „Goleszów” (funkcjonowała od 1898 do 1991 r.). Obecnie są one eksploatowane tylko w jednym kamieniołomie, w Lesznej Górnej (gmina Goleszów; ryc. 1, A). Pozyskiwany stąd kamień wykorzystywany jest m.in. jako kruszywo budowlane i składnik mieszanek.

Obszar i metodyka badań

Obszar badań położony jest w zachodniej części Pogórza Cieszyńskiego, na przedpolu Beskidu Śląskiego. Dokładniej usytuowany jest on w obrębie kilku miejscowości należących do gmin: Cieszyna i Goleszowa (ziemie dawnego Księstwa Cieszyńskiego, a obecnie Śląska Cieszyńskiego).

Ważną rolę w budowie geologicznej obszaru badań odgrywa tzw. płaszczowina cieszyńska – tektoniczna jednostka Karpat zewnętrznych (fliszowych). Zbudowana jest ona z łupków (tzw. cieszyńskich – dolnych i górnych) przedzielonych warstwami wapieni (tzw. cieszyńskich, zaliczanych do najwyższej jury i najniższej kredy – tytonu i beriasu) z intruzjami skał magmowych wieku wczesnokredowego nazywanych cieszyinitami. Wyróżnione warstwy skalne przykryte są utworami młodszymi (m.in. glinami i żwirami).

Ryc. 1. Wyrobiska w obszarze badań (fot. K. Kasprowska-Nowak)

Fig. 1. Quarries in the study area

Lasy obszaru badań są pofragmentowane. Stanowią one zarówno własność prywatną, a także Skarbu Państwa (zarządzający: Państwowe Gospodarstwo Leśne Lasy Państwowe – Nadleśnictwo Ustroń). Objęte są różnymi formami ochrony przyrody i posiadają płaty reprezentujące różne zespoły roślinne, m.in. grądu subkontynentalnego (*Tilio-Carpinetum*), żyznej buczyny karpackiej (*Dentario glandulosae-Fagetum*), czy też podgórskiego łągu jesionowego (*Carici remotae-Fraxinetum*). Z informacji uzyskanych od miejscowych leśników (w szczególności od Radosława Sikory z Leśnictwa Dziegiełków) wynika, iż zbiorowiska leśne na terenach objętych dawną eksploatacją zostały po II wojnie światowej częściowo odnowione sztucznie, zwłaszcza formacje iglaste z udziałem świerków. Znaczna część drzewostanów powstała w sposób naturalny. Należy podkreślić, że lasy obszaru badań, szczególnie w rejonie Jasieniowej Góry (jej nazwa pochodzi od występujących tutaj jesionów gwarowo nazywanych „jasieniami”), w ostatnich latach masowo usychają. Są one zagrożone przez korniki, które próbują się zwalczać przy pomocy różnych pułapek, ale także poprzez eliminowanie świerka i wprowadzanie drzewostanów, które rosły tu pierwotnie (buk, jodła, jawor, lipa i in.).

Podstawą opracowania były badania terenowe. W ich trakcie dokonano inwentaryzacji wybranych obiektów geologiczno-górnictwowych (wyrobisk) z uwzględnieniem charakterystyki kompleksów roślinnych w ich otoczeniu. Posiłowano się przy tym materiałami archiwalnymi (stare pocztówki, zdjęcia i in.). Niezbędne okazały się także wywiady i konsultacje przeprowadzone m.in. z Pawłem Stanieczkiem (inicjatorem powstania tzw. Izby Oświęcimskiej w Goleszowie), Błażem Forjaszem (współautorem największego i najstarszego portalu poruszającego tematykę transportu szynowego w cieszyńskim regionie pt.: „Koleje Śląska Cieszyńskiego”) i Piotrem Beczałą (eksploratorem jaskiń beskidzkich i członkiem Klubu Tatarnictwa Jaskiniowego w Bielsku-Białej). Na potrzeby pracy dokonano także przeglądu Dokumentacji projektowej stanowiska dokumentacyjnego pt.: „Jasieniowa – wapienie cieszyńskie” udostępnionej przez Jana Urbana z Instytutu Ochrony Przyrody Polskiej Akademii Nauk w Krakowie.

Przegląd obiektów geoturystycznych oraz ich otoczenia

Wyrobiska w Cieszynie-Markłowicach i Boguszowicach

Jednym z ciekawszych zespołów wyrobisk, zarówno wapienia cieszyńskiego, jak i cieszyńnitów, są wyrobiska zlokalizowane w rezerwacie przyrody „Kopce” (pow. 15 ha) w Markłowicach, na prawym i stromym zboczu szerokiej Doliny Olzy (ryc. 1, B). Rezerwat powołano w celu zachowania naturalnego fragmentu lasów liściastych piętra pogórza. Ma on charakter lasu pierwotnego z głębokimi jarami i rzadkimi roślinami w runie, m.in.: cieszyńnianką wiosenną *Hacquetia epipactis*, czosnkiem niedźwiedzim *Allium ursinum* i obrazkami alpejskimi *Arum alpinum*. W rezerwacie znajdują się liczne wyrobiska, związane z eksploatacją naziemną (odkrywkową) w XIX i początkach XX w. (Buzek 1932). Kierując się występowaniem w ścianach wyrobisk wapieni cieszyńskich oraz cieszyńnitów można przypuszczać, iż to właśnie one były przedmiotem dawnych prac górniczych. Naturalna konfiguracja terenu złożowego wskazuje na charakter stokowy obszaru wydobywczego. Całe złoża ww. kopalni znajdowały się powyżej poziomu drogi prowadzącej z Cieszyna, zaś odwadnianie wyrobisk przypuszczalnie nie stanowiło większego problemu. W jednym z jego zboczy (około 282 m n.p.m.) znajduje się niewielki otwór o charakterze schroniska skalnego, znany

w regionie jako „Ondraszkowa dziura” lub jako „Schronisko w Markłowicach” (Kowalski 1951; Pulina 1997; ryc. 1, C).

Godnymi uwagi są także dwa wyrobiska cieszynitów zlokalizowane niedaleko rezerwatu przyrody „Kopce” – w Boguszowicach, wkomponowane w krajobraz lasów, głównie grądowych. Pierwsze wyrobisko (uznawane za jedno z największych na Pogórzu Cieszyńskim), usytuowane jest w stromym zboczu potoku Kalembianka (dopływ Olzy), około 290 m n.p.m. Ma ono kształt amfiteatru (25×25 m) a jego ściany dochodzą do 17 m wysokości (ryc. 1, D). Natomiast drugie (mniejsze), zlokalizowane jest w Dolinie Olzy (około 280 m n.p.m.) pomiędzy ulicami: Majową, Dziką i Motokrosową, niedaleko Domu Strażaka i dawnej strzelnicy wojskowej (ryc. 1, E). Cieszynity w obu wyrobiskach graniczą z łupkami cieszyńskimi górnymi, zaś w strefach kontaktu z intruzją można dostrzec utwory metamorficzne.

Ryc. 2. Ślady historycznej eksploatacji wapienia cieszyńskiego w Golezowie (źródło: A – ze zbiorów P. Stanieczka; B – fot. J. Czudek, ok. 1960 r., za zgodą; C, D – fot. K. Kasprowska-Nowak)

Fig. 2. The historical traces of exploitation of Cieszyn Limestone in Golezów

Wyrobiska w obrębie „Jasieniowej Góry” w Golezowie

„Jasieniowa Góra”, wśród miejscowej ludności zwana także „Golezowską Górką”, wznosi się nad Golezowem od jego południowej strony (do około 520 m n.p.m.). W obrębie Jasieniowej znajdują się liczne stare wyrobiska wapienia cieszyńskiego wraz z margletem. Są one ułożone schodkowo i w większości porośnięte są drzewostanem mieszanym oraz krzewami. Znaczna ich część powstała w pierwszej połowie XX w., co było związane z bardzo ciężką pracą więźniów znajdują-

cego się tutaj, w latach 1942-1945, podobozu Auschwitz (Stanieczek 2015). Więźniowie pracowali również w pobliskiej Cementowni „Goleszów”, która była jedną z największych w Polsce. Produkcowany w niej cement był najwyższej jakości – typu Portland. Eksportowano go m.in. do Brazylii, Izraela, Cypru, Grecji i Kanady (najprawdopodobniej stąd pochodzi nazwa jednego z wyrobisk – „Kanada”; jest ono zaadaptowane na potrzeby strzelnicy sportowej). Z informacji pozyskanych od pana Pawła Stanieczka (świadka pracy więźniów w goleszowskich kamieniołomach) wynika, że jeszcze przed powstaniem cementowni istniały austriackie plany, aby ten obszar był zagospodarowany na potrzeby magazynu i siedziby zarządzających lasami państwowymi.

Wapień cieszyński wraz z marglesem pozyskiwano w obrębie „Jasieniowej Góry” na dwa sposoby: ręcznie lub przy użyciu dynamitu. Następnie ładowano je do kilkunastu wagoników drewnianej kolejki wąskotorowej, którą napędzała lokomotywa parowa niemieckiej firmy Borsig, która z pomocą systemu nawrotek pokonywała stromizny w kierunku Cementowni „Goleszów” (ryc. 2, A). W związku z powiększającym się wyrobiskiem tory trzeba było często przestawiać. Z powodu wyczerpywania się złóż, po II wojnie światowej została uruchomiona linowa kolej towarowa (ryc. 2, B), która transportowała wapień cieszyński z nowych pokładów odkrytych w Lesznej Górnej. Wspomniana trakcja została zlikwidowana w 1984 r. W terenie można znaleźć po niej wiele śladów, m.in. fundamenty pod maszty (ryc. 2, C), most ochronny przed spadającymi z wagoników odłamkami skalnymi (ryc. 2, D) oraz przecinki w lasach widoczne na zdjęciach lotniczych i satelitarnych.

Wśród najbardziej efektownych wyrobisk „Jasieniowej Góry” na wyróżnienie zasługuje tzw. „Stara Marglownia” – obecnie misa zbiornika „Ton” o powierzchni około 2 ha (nazwa akwenu pochodzi o niemieckiego określenia „ton-erde”, z którym łączony jest surowiec do produkcji cementu, czyli margiel; ryc. 1, F). Dzisiaj służy ono potrzebom wędkarzy i turystom. Warte uwagi jest także wyrobisko okresowo wypełnione wodą i nazywane jeziorzkiem lub stawem „Pod Księżycem” (ryc. 1, G), do którego najłatwiej dotrzeć od leśniczówki w Cisownicy. Po nieudanych próbach jego zarybiania jeszcze dwadzieścia lat temu służyło ono miejscowej ludności jako letnie kąpielisko, które posiadało uszczelnione wały. Obecnie miejsce to jest bardzo zapuszczone i wymaga odnowienia. W obrębie jednej ze ścian wyrobiska „Pod Księżycem” znajduje się fragment starej budowli hydrotechnicznej do regulowania przepływu wody, która gromadzi się w nim głównie wiosną, spływając z okolicznych zboczy, tworząc idealne siedlisko dla populacji traszki górskiej. W sąsiedztwie opisywanego stawu znajduje się efektowne odsłonięcie unikatowych skał fliszu karpackiego (ryc. 1, H). Tworzone jest ono przez serie różnych skał – głównie jasnoszarych lub szarobrazowych wapieni z dendrytami (tj. kryształami kształtem przypominającymi rozgałęzione drzewo lub liść paproci), przewarstwionych szarymi, ciemnoszarymi i zielonymi łupkami marglistymi. Wśród materiału paleontologicznego można tu spotkać fragmenty m.in.: amonitów (aptychy), liliowców (krynoidy), ramienionogów, otwornic i sinic, co dodatkowo predysponowało to miejsce do utworzenia jednej z form ochrony przyrody, którą jest stanowisko dokumentacyjne (Urban 2003). Interesującym obiektem w pobliżu charakteryzowanej wychodni skalnej jest niewielkie schronisko skalne (około 3 m długości) – w Internetowej Bazie Obiektów Jaskiniowych Polskich Karpat Fliszowych oznaczone jako „Schron w Jasieniowej”, Kod: Ps-01.03).

Wyrobisko „Na Molczynie” w Dzięgielowie

Wyróżniony obiekt usytuowany jest na wzgórzu „Molczyn” (około 440 m n.p.m.) w Dzięgielowie k. Lesznej Górnej (gmina Goleszów). Stanowi on własność prywatną, a jego

historia łączy się jeszcze z przedwojennym wydobyciem wapienia cieszyńskiego na potrzeby lokalnego budownictwa.

Charakteryzowane wyrobisko ma kształt zbliżony do owalnego i powierzchnię wynoszącą około 16 arów (ryc. 1, I). Otoczone jest lasem mieszanym z głównym udziałem klonu jaworu, dębu i świerka, a także łąką – częściowo kośną. Wyrobisko zasługuje na szczególne docenienie z uwagi na umiejscowienie w nim pasieki złożonej z osiemnastu pni (rodzin) pszczoły miodnej, znanej w regionie jako „Miasteczko Pszczele”. Jest to obiekt o charakterze gospodarstwa pasiecznego, który znajduje się na szlaku największych atrakcji turystycznych województwa śląskiego oraz na Szlaku Tradycyjnego Rzemiosła Śląska Cieszyńskiego. Głównym elementem w krajobrazie omawianego wyrobiska są ule architektoniczne. Najciekawsze są te, które mają postać chatek drewnianych inspirowanych góralską zabudową i folklorem. Były one budowane od lat 70. minionego stulecia przez znanego w regionie artystę i pszczelarza Jana Gajdacza (1930-2017). Wyróżniona pasieka harmonizuje ze sztucznie wprowadzoną tu florą ozdobną, w tym miododajną (np. drzewem storczykowym *Catalpa bignonioides* i wielosilem błękitnym *Polemonium caeruleum*), jak również z krajobrazem beskidzkim (Kasprowska-Nowak 2017). Jest idealnym miejscem dla miłośników nie tylko geoturystyki, ale też ekoturystyki i apiturytyki (łączonej z pszczelarstwem jako tradycyjnym zawodem i produktami pszczelimi).

Podsumowanie i wnioski

Przegląd różnorodnych materiałów, a także liczne wywiady i badania terenowe wykazały, że badany obszar Pogórza Cieszyńskiego jest bardzo wartościowy, zarówno pod względem przyrodniczym (geologicznym), jak i historycznym. Z tego właśnie powodu posiada on znaczny potencjał (możliwości), który powinien zostać wykorzystany w rozwoju lokalnej turystyki, a zwłaszcza geoturystyki, bazującej na wyrobiskach cieszynitów i wapieni cieszyńskich. Wnioski wynikające z charakterystyki dawnych obszarów eksploatacji wyróżnionych surowców skalnych są następujące:

1. Wyrobiska cieszynitów i wapieni cieszyńskich są interesującymi obiektami przyrodniczymi, które należy rozpatrywać kompleksowo (geokompleksowo) – jako układy złożone z różnych elementów środowiskowych (skały, morfologii, fauny i flory, stosunków wodnych i mikroklimatycznych). Trzeba też uwzględnić wpływ człowieka, który „nadał” wyrobiskom odpowiednią formę poprzez pozyskiwanie surowców skalnych w różnych okresach i bez którego nie byłoby historii eksploatacji z uwzględnieniem również tej najbardziej tragicznej (wyrobiska „Jasieniowej Góry”).
2. Omawiane wyrobiska są doskonałymi miejscami do odtwarzania historii geologicznej obszaru, w którym są one zlokalizowane (ściany kamieniołomu z odsłonięciami fliszu karpackiego „Jasieniowej Góry”, odsłonięcia intruzji skał magmowych w Cieszynie-Boguszowicach). Poznanie ich obecnego stanu i sposobów zagospodarowania pozwala na określenie funkcji i charakteru miejscowości, w której się one znajdują (zbiornik wodny „Ton” służący potrzebom wędkarzy, staw „Nad Księżycem” jako dawne kąpielisko leśne, wyrobisko „Kanada” jako strzelnica sportowa, gospodarstwo pasieczne „Na Mołczyńcu”, itd.).
3. Znaczna część opisywanych wyrobisk jest zaniedbana (wyrobiska w Cieszynie-Marłkowicach i Boguszowicach, wyrobisko „Nad Księżycem”, kamieniołom z odsłonie-

ciamy wapieni w obrębie „Jasieniowej Góry”). W celu podkreślenia ich wartości geologicznych należałoby sezonowo usuwać nadmiar młodych drzew i krzewów ze ścian skalnych. Jednocześnie konieczne jest uprzątnięcie śmieci (wyrobiska cieszyńców).

4. Rozmieszczenie wyrobisk w różnych częściach obszaru badań pozwala na wytyczenie ciekawej trasy geoturystycznej i opracowanie terenowego przewodnika, informującego o ochronie wartości przyrodniczych tych obiektów w celu zachowania ich walorów krajobrazowych. W odniesieniu do wyrobisk Jasieniowej Góry w Goleszowie warto nawiązać do pamiątek technicznych (pozostałości po kolei wąskotorowej i linowej) w postaci tablic informacyjnych wzdłuż proponowanego szlaku. Jedną z nich należałoby również zamieścić przy ruinach cementowni w Goleszowie, którego była niegdyś symbolem i miejscem pamięci historycznej (podobóz Auschwitz).

Literatura

- Buzek K. 1932. Trzęsienia ziemi na Śląsku Cieszyńskim. Cieszyńscy. III. Rocznik Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego „Beskid Śląski”, Cieszyn: 4-13.
- Cementownia Goleszów. Zapomniane historie ze Śląska Cieszyńskiego, cz. 4. (<https://www.youtube.com/watch?v=jhm2qv6CPq4>; dostęp 03.10.2017).
- Jaskinie Polskich Karpat Fliszowych (<http://www.jkf.m3.net.pl>; dostęp 02.10.2017).
- Kasprowska K. 2009. Wykorzystanie surowców skalnych na Pogórzu Cieszyńskim w pradziejach i czasach historycznych. W: Forsyś J., Domańska L., Kittel P. (red.). Środowiskowe uwarunkowania lokalizacji osadnictwa. Wyd. Naukowe Bogucki, Poznań: 421-427.
- Kasprowska-Nowak K. 2014. Znaczenie wybranych wyrobisk w krajobrazie i turystyce Pogórza Cieszyńskiego. Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego, 26: 175-187.
- Kasprowska-Nowak K. 2017. Sztuka pszczelarska w krajobrazie kamieniołomu na Śląsku Cieszyńskim. W: Bernat S., Flaga M. (red.). Inspiracje krajobrazowe. Wyd. WNoZiGP UMCS, Lublin: 40-49.
- Koleje Śląska Cieszyńskiego. (<http://kolejcieszyn.pl>; dostęp 02.10.2017).
- Kowalski K. 1951. Jaskinie Polski. Wyd. PMA, Warszawa, 3: 67.
- Pulina M. 1997 (red.). Schronisko w Markłowicach. Jaskinie Polskich Karpat Fliszowych. Warszawa, 1: 2-26.
- Smulikowski K. 1929. Materiały do znajomości skał magmowych Śląska Cieszyńskiego. Lwów.
- Stanieczek P. 2015. Arbeitslager Gollleshau – dzieje podobozu. Wyd. Gmina Goleszów, Goleszów.
- Urban J. 2003. Dokumentacja projektowa. Stanowisko dokumentacyjne: Jasieniowa – wapień cieszyński. Instytut Ochrony Przyrody PAN, Kraków (materiały niepublikowane).

Katarzyna Kasprowska-Nowak

Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie
Instytut Wychowania Fizycznego, Turystyki i Fizjoterapii,
Zakład Turystyki i Rekreacji
k.kasprowska-nowak@ajd.czyst.pl